

Из историје српских угљенокопа

Јаме костолачког мајдана

Из историје српских угљенокопа

Јаме костолачког мајдана

ПРЕДГОВОР

Публикација „Јаме костолачког мајдана“ десета је у библиотеци ЕПС-а „Документа“ и прва у едицији ове библиотеке „Стари рудници“.

Сектор за односе с јавношћу Електропривреде Србије покренуо је библиотеку „Документи“ још 2000. године и од тада сваке године објављује по једну брошуру – својеврсни документ о прошлости електропривреде, о електранама, људима и догађајима који су важни за ову делатност.

Шире гледано, публикација „Јаме костолачког мајдана“ говори о месту у коме је започела прва организована експлоатација угља у Србији, у коме је настала прва рударска колонија у Србији, у коме је отворен први површински коп угља у Србији... Захваљујући том угљу, Костолац се развио у индустријски центар и постао синоним рударства.

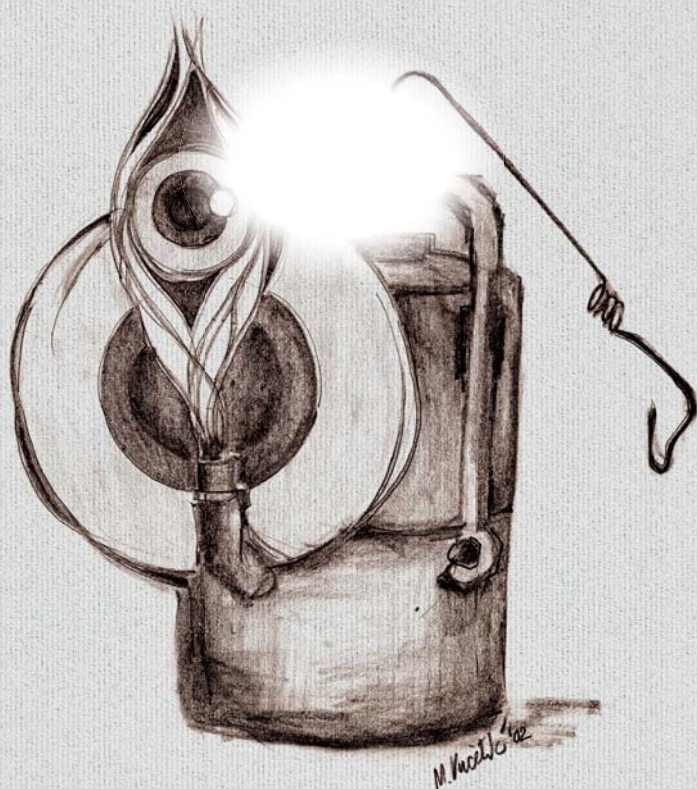
Од 1870. године траје истраживање и експлоатација костолачког угља и та година се сматра почетком индустријског доба у Србији. Ове, 2010. године обележава се 140 – годишњица индустријализације Србије.

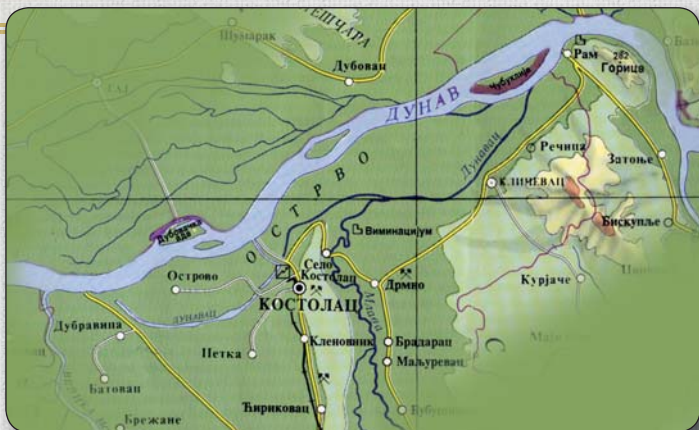
Сопствени извор угља омогућио је погонску енергију за коју нису били потребни „скупи новци“ – она се налазила ту, у довољној количини, на zgodном месту за транспорт. Познато је да је крајем 19. и почетком 20. века угаљ из костолачких рудника служио ако погонска енергија за млинове, пиваре, кланице... а многобројне фабрике некадашње Србије снабдевале су се угљем из Костолаца. Зато се данас и каже да је костолачки угаљ већ готово век и по покретач српске привреде.

Забележено је да је 1873. године у Костоцу произведено око 750.000 килограма угља, а ове 2010. године на површинским коповима ПД ТЕ-КО „Костолац“ производи се око девет милиона тона угља. Циљ је да се достигне производња од 12 милиона тона угља годишње.

Зато је циљ ове публикација да сачува сећање на прошлост производних капацитета ЕПС-а, будући да је једино уз очување своје прошлости могућ напредак у будућност.

Животи рудара је између јаме и неба

ГЕОГРАФСKE ОСОБЕНОСТИ ПОДРУЧЈА КОСТОЛЦА

Кључна улога Дунава и Сопотске греде

Костолац се налази на месту где се Сопотска греда, најсевернији изданак побрђа источно од Велике Мораве, спушта на обале Дунава и раздваја плодно Поморавље, Подунавље и Стил.

Као угљоносни простор, Костолачки басен обухвата десну обалу Дунава од ушћа Велике Мораве до Рамско-горичког побрђа. Северну границу басена одређује ток Дунавца – од места где се овај рукавац одваја од главног тока Дунава, па до његовог поновног спајања с водама велике реке код Рама.

Посматрајући Сопотску греду по „вертикали“, она изгледа као кичма овог басена. Са обе њене стране простиру се угљена поља.

Костолачки басен припада перипанонском делу источне Србије, који је под наглашеним утицајем карактеристика степске климе, доминантне за јужни Банат. Препознатљиво климатско обележје подручја Костолаца је југоисточни ветар – кошава.

Подручје је занимљиво и са хидрографског аспекта, где поред Дунава и његовог рукавца Дунавца, чија је дужина тока пре преграђивања износила 23 км, ово подручје хидрографски још обележавају Велика Морава и Млава.

Алувијални (наплавни) наноси Дунава и доњих токова Велике Мораве и Млаве представљају најплодније делове Србије. Овај простор погодан је за узгајање разноврсних пољопривредних култура – посебно житарица. У прошлости су ове области биле обрасле бујном мочварном вегетацијом, у чијим су се сувљим деловима простирала богата станишта хрста. Простор је и данас обилује ловном дивљачи.

ОД ДАВНИНА ЗНАЧАЈАН ПРОСТОР

Виминацијум – град легионара на граници

Доласком Римљана на обале Дунава, пре два миленијума, почиње и писана историја овог подручја. Током првог века наше ере, Дунав постаје североисточна граница Римске империје. Да би је сачували од упада варварских племена, Римљани су на десној обали Дунава изградили систем утврђења, војних логора, бедема и осматрачница повезаних путевима. То је био Дунавски лимес.

Најзначајнија седишта римских легија на Дунавском лимесу били су Сингидунум (данашњи Београд), који је био седиште IV Флавијеве легије (назване Феликс – срећа), и Виминацијум поред Костолца, седиште VII Клаудијеве легије. Око ових војних утврђења развили су се већи градови.

Виминацијум је свој пуни процват доживео током првог и другог века нове ере, када је војни логор прерастао у главни град велике римске провинције Горња Мезије. Развио се на раскрсници најважнијих путева у империји и постао њен важан политички и привредни центар. У њему је тада живело око 30.000 становника.

У време цара Хадријана (2. век н. е.) Виминацијум је добио статус муниципијума, што је поразумевало изврстан степен аутономије. Најважнију степену у развоју овог града представља добијање статуса колоније, у време цара Гордијана 239. године.

Археолошки локалитет
Виминацијум

*У Виминацијуму је 16 јодина
радила ковница новца*

Једна од најважнијих привилегија колоније било је право ковања новца.

Новац из Виминацијума постао је необично важан за историју и хронологију у областима средњег и доњег Дунава.

Поред војске, у Виминацијуму је била стационирана и флота. Она је имала важну улогу у очувању мира на граници, у транспорту и снабдевању војске.

Становништво Виминацијума сачињавали су већином исслужени војници легионари. Отпуштањем из војне службе, на територији римске колоније добијали су парцеле земље за коришћење, па су ветерани припадали слоју велепоседника. Њихову земљу су обрађивали сељаци закупци, а вероватно и робови.

Као важан саобраћајни чвор, Виминацијум је у трећем веку претрпео праву најезду и продоре разних трупа и делова легија, међусобно завађених.

Убрзо је град сведен на погранично утврђење, без посебне улоге.
При крају живота Виминацијум је био византијска војна база, а доласком
Словена, у седмом веку, престаје да постоји.

Буђење уснулог града

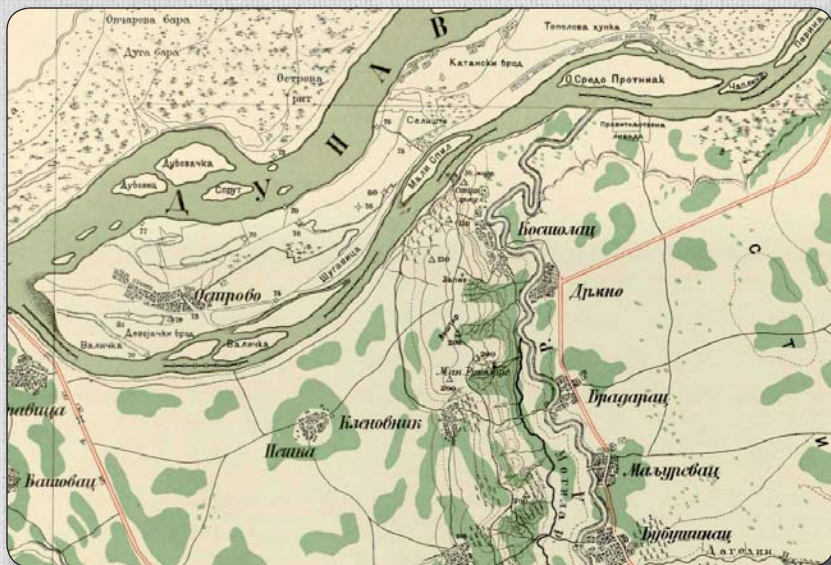
Већ пун век трају археолошки радови на локалитету Виминацијума. Значајна археолошка истраживања спроводила су се упоредо са истраживачким радовима на угљенокопу, а касније и са отварањем косточацких копова, нарочито површинског копа „Дрмно“ и изградњом термоелектране „Костолац Б“.

Део оживљеног града

Ипак, целокупан опус Виминацијума никада неће бити потпуно обухваћен. Данас је актуелан план да Виминацијум буде у потпуности „оживљен“ у свим сегментима свог постојања. То подразумева и излазак града на обалу Дунава, односно повезивање самог средишта метрополе и обале реке каналом којим би се долазило бродовима – галијама. Тиме би читав простор поред снажног рударско-енергетског центра добио нову компоненту културног простора, која му је дата још почетком првог миленијума.

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА УОЧИ ПОЈАВЕ ПРВОГ РУДАРЕЊА

Карта Кнежевине Србије
(поглед из Косиолаца)

„Код нас, к предузимању истог рударског посла највише смета страх“

У време када су европски народи ступали на праг индустријске револуције, стање и друштвене прилике у тек ослобођеној Србији били су више него тешки. Градови и села били су попаљени. Привреда, изузев мало занатства и трговине, потпуно неразвијена. Обрадива земља, иако у власништву српског сељака, обрађивана је примитивним средствима – једва је била у стању да прехрани чељад. Саобраћај је био непознаница као термин. Државна власт и њене институције неустановљени, а заштита

права личности и имовине необезбеђени. Вековима застрашиван и у шуме сатериван народ, десеткован крвавим устанцима и страховладом, био је, готово у целини, неписмен. Тешко, и с много неповерења, привикавао се новоствореним условима живота. Србија је тек стицала слободу.

Хатишерифом из 1830. године слобода и независност Србије били су, бар донекле, зајемчени. Тада започиње конституисање друштва и изградња неких облика државности. Ипак, било је потребно још доста времена до свестраног и потпуног националног замаха.

Ни кнез Милош ни остале вође Другог устанка у таквим околностима нису показали интересовање за рударство. Имало је то и политичког смисла. Јер је пронађено рудно благо могло бити кобно за тешко извојевану слободу и самосталност: само једна минерална сировина могла је да изазове апетит освајача, па да буде изгубљено све оно што је народ борбом извојевао.

Доношењем хатишерифа нестало је, бар донекле, страх од могућности да се Турци докопају минералног блага Србије. Остао је, међутим, сопствени страх од ризика које рударски радови са собом носе. О томе речито говори „попечитељ финансија“ Павле Станишић, 1844. године: „Код нас, к предузимању истог рударског посла највише смета страх да ће посао тај много новаца изискивати, а добит код њега да је неизвештан.“ Страх је био утолико већи, с обзиром на то да Србија у то време није имала својих истраживача. Била је принуђена да из суседне Аустроугарске доводи не само стручњаке него и обичне рударске раднике које није имао ко да контролише.

Угаљ – нови покретач развоја

Успешно „проспектовање минералних богатстава“ и тражење „угљених појава“, како се тада говорило, изазвали су интересовање за трговину увек расположеног кнеза Милоша. Дунавом и Савом пловили су, сем тога, „пароплови“, а њихови капетани, пристајући уз српску обалу, интересовали су се код становништва и власти за угаљ, тражећи да га купе. Милош је схватио да угаљ може да се прода у свако доба, да је он још једна тражена роба из Србије. Није било потребе ни да се прерађује. Ваљало га је само накопати и довући на обалу Дунава. Са преке стране Дунава, пак, простирала се Аустроугарска, привредно развијена, али сиромашна угљем. Угаљ се, дакле, могао лако и извозити.

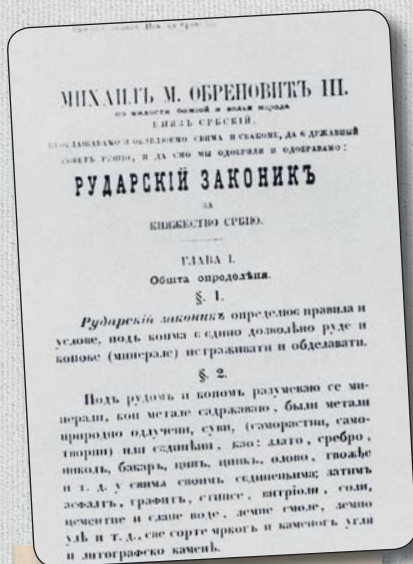
*Споменик Кнезу Милошу испред
зграде Начелства у Пожаревцу*

За погон првих индустријских објеката у Србији била је коришћена водена пара, нова покретачка снага развоја. Производња угља, основног горива за добијање паре, обележила је наредну епоху развоја човечанства.

За развој младе индустрије ондашње Србије било је потребно отварање угљенокопа и изналажење терена „који су се помињали у далекој историји рударства Србије“. У том погледу област Костолаца је предњачила. Због тога је разумљиво што је, већ средином 19. века, удруженим капиталом београдских индустријалаца почео да ради јамски рудник лигнита, назван истим именом као и оближње село – Костолац.

КОСТОЛАЧКИ УГЉЕНИ РУДНИК

Почетак и развој: од првог рударског окна до површинског копа

*Рударски законик
кнеза Михаила Обреновића*

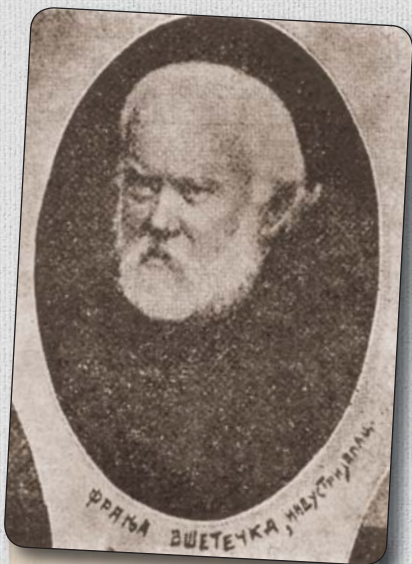
Колико је до сада познато, истраживање угља у Костолцу започело је 1870. године. О томе постоји писани траг. Начелник Рударског одељења Министарства финансија у Београду објавио је поменуте године да је дато „дозволеније разним лицима за просто истраживање угља у срезу пожаревачком и срезу рамском, округа пожаревачког“. Овде се, истина, не каже да је „дозволеније“ дато за истраживање угља у Костолцу. Међутим, у „Записнику места у Србији у којима се разне руде и копови налазе“ наводи се да је 1872. године издато одобрење за истраживање угља у Костолцу, Речици и Пољани, местима у пожаревачком срезу.

Из списка насловљеног „Преглед радње по струци рударства, од 20. јуна 1865. до краја маја 1872. године“ сазнаје се да је у срезу пожаревачком до маја 1872. године издато само једно просто право истраживања угља, и то код Костолца.

Долазак првог газде

Прва штампана вест о костолачком угљу појавила се у Српским новинама 3. новембра 1873. године. Рударско одељење Министарства финансија објавило је да је у Костољцу дата повластица за копање угља:

„На молбу і. Фрање Вшеїечкої, іпрїїїјажаоца іарної млина из Беоїрада, издао је минисїар Финансија од 20. о. м. исїїом і. Фрањи іовласїїицу на обделавање мркої уїљена и друїїх руда и коїова у селу Косїїолцу, срезу іїожаревачком, у іїросїїору коїї заузима 31 рудно іїолє, свако іїо 100.000–3.100.000 т², іїод именом Косїїолачки уїљени рудник, а на 50 іїодина од данас, рачунаїуїи сходно іїроїїисима закона рударскої. Минисїар іїредаїе ово јавносїїи (...) 29. сесїїембра 1873. іїодине у Беоїраду.“

Први власник Косїїолачкої рудника
– Фрања Вшеїечка

Од те године костолачки рудник редовно се спомиње у годишњим извештајима Рударског одељења Министарства финансија.

Прве количине ископаног угља у Костољцу власник рудника трошио је, вероватно, у свом предузећу у Београду. Производња угља службено је регистрована тек 1873. године, када је произведено 15.050 ђумручких центи угља (ђумручка, односно царинска цента тежила је 50 килограма).

Поменимо овде и то да је првих деценија 19. века угаљ мерен у окама – као пшеница или бакар; од 1870. уводи се бечка, тј. метричка цента; а тек од 1910. године угаљ почиње да се мери у тонама.

Рачунске 1872/1873. године први пут је регистрован и извоз угла из Србије, и то у количини од 40.000 ока (51,2 тоне), а у вредности од 9.840 гроша чаршијских. Претпоставља се да је извезени угаљ костолачки. Други угљенокопи на дунавским обалама у то време нису радили.

Већ наредне године извезено је три пута више угла – углавном у Војводину и делом у Румунију.

Долазак правог газде

*Ђорђе Вајферт у
свечаној рударској униформи*

Сматра се да је пресудна година у развоју костолачког рудника, али и рударства Србије у целини, била 1881. Од 20. маја те године, Ђорђе Вајферт, дотадашњи сувласник угљенокопа, исплатио је Фрањи Вшетечки 8.000 дуката и тиме постао једини власник угљенокопа.

Био је то значајан догађај, како за угљенокоп тако и за новог власника. Угљенокоп је у Ђорђу Вајферту добио таквог прегаоца, који ће га, по једнодушној оцени савременика, изградити у најужорније рударско предузеће у Србији. Преко костолачког угљенокопа Вајферт је ушао у рударство Србије и у њему одиграо огромну улогу.

На примеру костолачког угљенокопа Вајферт се уверио колико рударство може бити уносан посао ако му се приступи разумно и стрпљиво. За разлику од многих других власника рударских права у Србији, чије је

интересовање за рударство било само толико колико је могло да се бржебоље уновчи, Вајферт је започео исцрпне истражне радове. У њих је улагао огромна материјална средства. У једном тренутку, чак, уложио је свој целокупан капитал – до последње паре.

Вајфертова улагања у угљенокопе омогућила су проналажење најдрагоценијег рудишта у Србији – борског рудишта. У петогодишње истражне радове на борским теренима Вајферт је уложио сваку пару коју су му доносили костолачки угљенокоп и друга његова предузећа. Први рудари који су радили на борском рудишту била је група костолачких рудара, пореклом Чеха. Тако су још крајем прошлог века Бор и Костолац били судбински повезани.

Већ 1883. године, средином октобра, појавио се први оглас којим се нуди угља из Костолца. Новине србске су објавиле:

„Ћумура костолачкој продајем, 100 кила за 100 динара остављено у кућу. Поруџбине прима і. Димитрије А. Ђорђевић, бакалин код тиразијске чесме и моја њивара у Смушкевицу. Ђорђе Вајферт.“

Цене су, за ондашње прилике, биле високе. Угља, међутим, није ни био намењен београдској сиротињи, већ официрским, чиновничким и кућама предузимача, који су могли себи да приуште угља као огрев.

Прво светло на руднику

Према извештају Рударског одељења за 1903. годину, на костолачком мајдану је исте године подигнута електрична централа снаге 45 kW. Електрична енергија коју је производила служила је за осветљење самог места и машина које су „покретале електромоторе у рударској јами, вентилаторе, осветљавале рампе за утовар угља у шлепове“. Машинску опрему централе чинили су парна машина марке „школа“ и генератор струје.

Иако мале снаге, централа је имала велики утицај и на рад рудника у Старом Костолцу. Захваљујући електричној енергији производња угља расла је из године у годину: године 1902. износила је 21.300 тона, а 1909. произведено је 52.581 тона угља. Потоњи ниво производње остаће, углавном, до Првог светског рата.

Године 1906, у непосредној близини рудника, подигнута је фабрика стакла. Осим угља и електричне енергије, Костолац је тада имао и друге потребне ресурсе за изградњу овог објекта. Нема поузданих података о

Прва свешњилка за улично осветљење

*Појлед на костолачки мајдан са реке
(крај 19. века)*

машинама и опреми којима је фабрика располагала. На фотографији фабрике из тог времена види се лимени димњак, као и жичани вод којим се снабдевала фабрика струјом из рудничке централе. Фабрика је престала да ради 1915. године, када су зграда и постројења уништена артиљеријском ватром Аустријанаца. Након Првог светског рата фабрика није била обновљена.

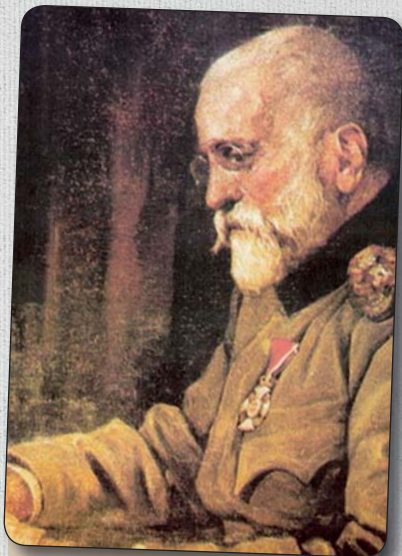
До Првог светског рата опрема рудника стално је обнављана новим машинама и електричним уређајима. Уочи рата рудник је имао парну машину марке „ридер“ од 60 КС; два Волфова парна котла од 120 m³ загревне површине; две Вортингтове аутоматске пумпе; електрогенератор од 40 КС; два електромотора од по два киловата; две бормашине... Са својих 137 запослених радника, рудник је остварио годишњу производњу од 4.170 тона.

Рудник током ослободилачких ратова

У ослободилачким ратовима 1912. и 1913. године из рудника су мобилисани минери, коморџије, ковачи... Управа рудника имала је доста проблема у одржавању редовне производње. Аустроугарска је, иначе, у склопу припрема за рат, започела изградњу објеката за три гарнизона војске на обали Дунава. Због тога је Радомир Путник, министар војни, донео одлуку 5. децембра 1913. године којом се извоз угља за Аустроугарску ставља под надзор војне управе Дунавске армије. Војна комисија је одобравала извоз угља само за приватне индустријске фабрике, млинове, пиваре и фабрику шпиритуса. То је испровоцирало Аустријанце, па су забранили кретање дереглија њиховим делом Дунава.

Ђорђе Вајферт је 27. новембра 1913. године објединио постојеће повластице, и уз право да руднику припоји три нове јаме намеравао је да прошири производњу. Али – до тога није дошло јер је почео Први светски рат. Већ 11. маја 1914. године, пошто су били мобилисани сви мушкарци, рудник је престао да ради.

Окупацијом Србије 1915. године, управу над рудником преузели су најпре Бугари, а потом Аустријанци. Аустријанци су и у време окупације вршили истраживања у циљу проширења угљенокопа. Радна снага свакодневно је довозена из логора у Ковину и Белој Цркви. Производња угља у време аустријске управе над рудником износила је 24.000 тона годишње, што је било као и у време пре окупације.

Војвода Радомир Пућник

Водећа улога Костолаца у привреди Србије

Током више деценија од оснивања костолачки рудник заузимао је врло значајно место у привреди, а нарочито у рударству Србије. Захваљујући богатству налазишта, дебљини слоја, начину распрострањања, и нарочито положају рудника (извозна окна била су на самој обали Дунавца), експлоатација угља у Костоцу већ у првим годинама рада превазишла је потребе домаће потрошње. Учешће костолачког рудника у укупној производњи угља у Србији, у времену од последњих година 19. века до почетка Првог светског рата, достигало је чак 90 одсто.

*Локомотива која је допремала угаљ
до главної шоба Дунава*

По окончању Првог светског рата Вајферт није више улагао у рударска истраживања. Посветио се развоју рудника у Костоцу.

Обновом производње након рата, костолачки рудник подмиривао је највећи део потреба индустрије Србије. Главни потрошачи угља и даље су били Вајфертове пиваре, кланице, млинови, текстилне фабрике и мала бродарска предузећа у Београду, па пожаревачка окружна железница... И у Војводини је било већ традиционалних

потрошача и купаца костолачког угља. Угаљ се, сада, за њих допрема без царинских и других граничних формалности. Извоз је окренут према Румунији.

Развојем рудника и повећањем производње угља после Првог светског рата, Костолац постаје највећи рудник лигнита у Србији. Већ 1922. године производња износи 107.500 тона. Изградњом београдске електричне централе, али и других електрана у градовима поред Дунава, Смедереву и Великом Градишту, костолачки угаљ добија све значајнију улогу покретача електричних централа и многих фабрика.

Стање у Вајфертовом руднику

Насловна сѝрана рударских докумената

Од 1930. године производња угља у костолачком руднику стагнира. Рудник је у рукама Акционарског друштва „Ђорђе Вајферт АД“, са уложеним капиталом од 1.000.000 динара.

Угаљ се и даље откопава ручно, а извози коњском вучом. Угљенокоп је, иначе, располагао парном машином за погон генератора од 48 kW. Електрична енергија се користила за осветљење, погон пумпи и вентилатора у јами.

Од почетка рада угљенокопа у Костолцу, 1870. године, угаљ је ископан из окна „Свети Ђорђе“ које се налазило у насељу радничке колоније. Из њега је добијана целокупна производња угља све до 1928. године, када су почели радови на отварању новог поткопа у коме је редовна производња почела 1930. године. Поткоп „Свети Ђорђе“, симбол костолачког мајдана, престао је са производњом 1933. године.

Иако у поткопу није исцрпљена могућност експлоатације угља, чести пожари и висок притисак били су довољни разлози да јама буде затворена. Наведени тешки услови рада били су резултат непланског откопавања и проветравања.

Број запослених у руднику дуго је био исти – радило је 265 радника у јама и 75 спољних радника.

Костолачки угаљ за београдску термоелектрану

*Присиланиште
костолачкој мајдана*

У даљем развоја Костолца значајан утицај имала је термоелектрана „Снага и светлост“ у Београду. Изграђена је 1930. године. Била је то највећа термоелектрана у земљи, капацитета 30.000 kWh. Пројектована је да као погонско гориво у потпуности користи костолачки угаљ. Стога је и данас нејасно због чега је термоелектрана – која ће користити угаљ из Костолца – подигнута у Београду. Ипак, изградња термоелектране „Снага и светлост“ представља прекретницу у раду костолачког рудника. Костолачки угаљ је до тада коришћен за погон малих котлова прехранбене и прерађивачке индустрије, локомотива и бродова; и таква опредељеност није давала трајну перспективу костолачком угљу. Сада, пак, костолачки угаљ улази у фазу нове индустријске примене – почиње да се употребљава за производњу електричне енергије у капацитетима, тада, гигантских размера.

Угљенокоп је, поред индустрије, утицао и на развој саобраћаја. У почетку је угљенокоп имао своје пристаниште за пароброде. Оно се налазило на Дунавцу, рукавцу Дунава, у непосредној близини извозног поткопа. Угљенокоп је био удаљен од обале Дунавца само 72 метра, па је угаљ директно сипан из рударских вагонета у шлепове. Пристаниште је, међутим, услед засипања муљем, који је Велика Морава на своме ушћу уносила у Дунавац, постало тешко употребљиво. Већ од 1909. године угаљ је транспортован запрежним колима до Дубравице, која је била важно пристаниште на Дунаву, и ту товарен у шлепове.

*Први учесници индустријског
пројекта - радници у ремонтној
радионици*

Када је у Београду изграђена електрана „Снага и светлост“, власници костолачког угљенокопа морали су инвестирати у пругу узаног колосека дужине 2,5 километра. Једино је тај начин отпреме угља омогућавао извожење угља на „велики“ Дунав, односно на његов главни ток, избегавајући опасност од засипања корита у Дунавцу.

ОСТАЛЕ ЈАМЕ КОСТОЛАЧКОГ МАЈДАНА

Кленовничке јаме у сенци Вајфертовог рудника

*Са свечаности иновом
отварања новој јаме*

На кичменом стубу костолачког басена – Сопотској греди, три километра јужно од рудника Костолац, постоји још један рудник који употпуњује рударски простор. То је рудник Кленовник. Производња у њему започела је 13 година након отварања првог поткопа у Костолцу. Повластица за Кленовник дата је 12. априла 1885. године трговцу Геши Црногорчевићу и Јосипу Јеклу, рударском инжењеру из Пожаревца. Забележено је да је 1891. године угљенокоп носио име „Александар“ и да је био својина „Пожаревачког акционарског друштва“. Темпо развоја Кленовника био је веома спор у односу на Вајфертов рудник. Забележено је да је највећа годишња производња до Првог светског рата у Кленовнику износила 12.000 тона, а у Костолцу 52.881 тону.

С обзиром на то да су потребе за угљем постајале све веће, власници су донели одлуку о трајном решењу проблема транспорта угља. За снабдевање потрошача којима је дотур угља био могућ водом изграђен је колосек ширине 60 см, којим је рудник био повезан са пристаништем у Дубравици. Капацитет превоза пруге износио је 50 тона на сат. И поред тога, у руднику се није могло значајније рударити без електричне енергије, а ње није било у ближој и даљој околини. Решења су се морала наћи.

Немци су, још за време Првог светског рата, почели са откривањем данашњег површинског откопа за експлоатацију угља. Полазна траса била је у непосредној близини рудника Кленовник, а откопавања су вршена

парним багером. Када је рат завршен, поред механизације, окупатор је на овом простору оставио и један парни багер. Године 1925. његов парни котао је демонтиран и пренет у зграду кленовничке радионице. Комбинацијом једне бродске машине и генератора од 35 kW, Кленовник је добио своју електричну централу. Нешто касније од рудника у Костолцу, а ипак неку годину раније од Пожареваца. Сада су и у руднику Кленовник била осветљена радилишта, али и управна зграда рудника, станови директора, управника и надзорника. Нажалост, не и рударски станови. Електричну енергију нису имали ни рудари Вајфертовог рудника у својим становима.

Један од важних момената између два светска рата за даљу електрификацију данашњег Костолца јесте изградња далековода Пожаревац–Кленовник. У Пожаревцу је 1924. године изграђена „Градска централа“. Електрична енергија коју је она производила користила се за осветљавање улица, радњи и домаћинства.

Међутим, електрика није довољно коришћена као погонска снага машина радилица у занатским радионицама, па су пожаревачки шегрти још дуго морали својом снагом да замењују племениту и корисну енергију.

Две парне машине које су монтиране у пожаревачкој електрани, укупне јачине од 48 КС, према тадашњој потрошњи могле су да снабдевају потрошаче и ван Пожареваца. Тако је 1934. године изграђен далековод који је спојио пожаревачку централу са Кленовником. Те године ушла је у погон и жичара за транспорт кленовничког угља до тзв. Велике станице у Пожаревцу, која је користила готово једну трећину електричне енергије из пожаревачке централе. Капацитет изграђене жичаре био је 25 тона на сат.

Све важније усланове у Пожаревцу одмах су прикључене на градску централу

Рудник Ћириковац

*Рад у руднику
резервисан је само
за снажне*

Сопотска греда као угљеносно одређена линија оправдавала је покушаје отварања нових поткопа на својим падинама. Повластицу за отварање рудника Ћириковац, шест километара северно од Пожареваца, добило је „ДД за електрична, прометна и индустријска предузећа“ у Земуну 14. маја 1928. године. Истражни радови започети су 1926. године, а сам рудник је почео да ради 1929. године. Поткопи су били лоцирани са обе стране Сопотске греде, у подручју села Бабушинца, са источне, и села Ћириковца, са западне стране.

Рудник Ћириковац је увек имао малу производњу. Сметала му је конкуренција Костолца и Кленовника. Од 1935. године до избијања Другог светског рата, рудник је на списку неактивних повластица. Почетком рата Ћириковац поново периодично ради.

Упорност београдског индустријалца Бајлонија била је скоро узалудна, јер су због високог притиска и продирања воде радови често обустављани. Најзад, 1943. године, када је дошло до зарушавања главног извозног нископа (ходника), концесионари су од оваквог пројекта коначно одустали.

Немачка окупација

*Прва механизација на дневном копу
(парни бајери)*

Само седам дана по капитулацији Југославије у Другом светском рату, рудници у Костоцу и Кленовнику почели су да раде за окупатора. Запоседајући руднике Костолачког басена, окупатор је имао јасно разрађену политику и програм економске експлоатације. Програм је био припремљен и разрађен много пре напада на Југославију. Његова основна замисао била је привредна експлоатација. Немци су покушавали да остваре овај

програм још за време Првог светског рата, између 1915. и 1918. године.

Одмах по доласку на овај простор Немци су објединили управу за сва три рудника са јединственом командом: Стари Костолац, Кленовник и Ђириковац. Рудник Ђириковац је убрзо затворен. Преостала два рудника, а посебно планирани дневни коп Костолац, по том програму, требало је да представљају енергетски извор за снажне

термоелектране које би снабдевале Борске руднике. Стога Немци већ првих дана настоједаорганизујуштовећу производњу у рудницима, која је, иначе, била праћена крвавим терором. У Стари Костолац доведене су специјалне јединице које су контролисале рад сваке смене. Заједно с рударима, у јаму је са сваком сменом силазило по шест наоружаних

*Почетак подизања насеља
за раднике заробљенике*

Немаца. Они су на одређеним пунктовима контролисали рад. Сви рудари присиљавани су да извршавају производне задатке под претњом батина. Претње су се често и обистињавале. Батинање је започињало на улазу у јаму, и настављало се у самом откопу. Свакога за кога им се учинило да бојкотује рад Немци су кажњавали са по десет батина.

Убрзо Немци доводе у Костолац и већу групу својих кажњеника. То су били дезертери, углавном са Источног фронта. Они су били осуђени на тешке радове у руднику. Рудари су са њима убрзо нашли заједнички језик, тако да су их ови кажњени Немци подучавали како треба да саботирају а да не буду откривени.

Почетком новембра 1941. године немачки командујући генерал у Србији Франц Беме издао је следећу наредбу:

„У циљу повећања производње у руднику Костолац, генерални ојуномоћеник за привреду у Србији сјавио је руднику на располажање, као помоћне раднике, иприсла мушкараца из концентрационог логора у Шаци. Трупама је наређено да појачају осигурање рудника и да учествују у надзору над радовима. Повећање производње неопходно је ипиредно у ово лодишње доба услед повећања ипиреде за електричну централу у Београду.“

*Са отпварањем дневног копа
ужурбано се радило на даљим
испирживањима*

Почетком 1943. године на овом терену налазило се између 2.500 и 3.000 радника, рудара, интернираца, полумобилисаних омладинаца, присилно доведених грађана. Радна снага је свакодневно довођена.

У току припрема за отварање првог дневног копа на Балкану, костолачке јаме радиле су даноноћно како би оствариле потребну производњу коју је окупатор предвидео.

Веома брзо са почетком производње на дневном копу, септембра 1943. године осетило се нешто што су сви само слутили.

Суочени са потпуним војним поразом на Источном и Западном фронту, Немци се повлаче из Костолца. Део приспеле опреме за постројења однели су са собом.

*И бајери и локомотиве
користили су као
покрећачко гориво у јама
костолачкој мајдана*

Немци су намеравали да дигну у ваздух откопе у Кленовнику и градилиште електричне централе у Новом Костолцу. Већу количину експлозива сместили су у подземне ходнике рудника и закључали све просторије. Постојења за електрану, која су допремили Дунавом, нису ни извадили из шлепа. Почетком октобра шлеп је испред самог Костолца потопљен, а сва документација градилишта уништена.

Препород у ослобођеној земљи

После ослобођења, односно национализације рудника, у Костолцу раде три угљенокопа: јамским путем откопава се угаљ у Старом Костолцу и Кленовнику, а на копу у Новом Костолцу откопавање је површинско. Сва три рудника раде као једно предузеће, под називом „Рудник угља Костолац“.

Први шлеп угља из Костолца за Београд стигао је на београдско пристаниште само десет дана после ослобођења главног града, 30. октобра 1944. године. Понтонски мост преко Мораве код Љубичева, којим је омогућено да се угаљ превози и железницом, завршен је већ 20. новембра исте године.

Октобра 1944. године у руднику Стари Костолац мобилисане су све снаге како би се што пре отпочело са производњом угља. Угаљ је био преко потребан порушеној земљи. У то време Костолац је био готово једини снабдевач становника нашег главног града угљем за огрев. Истовремено, угљем је требало снабдевати и електричну централу у Београду, чија је електрична енергија служила, углавном, за осветљавање града. Због недостатка рударских радника и све већих потреба за производњом угља, врши се мобилизација грађана за рад у руднику. Долазе радне бригаде из Војводине и Шапца. Бригаде броје око стотину људи, који на раду остају по два до три месеца, а онда се смењују. Чине се велики напори од стране сваког појединца за што већу производњу угља.

Припојен рудницима Стари и Нови Костолац, и рудник Кленовник почиње битку за остварење веће производње много траженог угља. Године 1949. рудник остварује своју највећу годишњу производњу од 169.900 тона. У руднику ради око 300 радника. Као и у другим рудницима Костолца, и овде раде радне бригаде из Војводине.

Акцијашки рад – симбол обнове

На површинском откопу Нови Костолац, наслеђеном од окупатора, почело се са консолидацијом стања и редовном производњом угља. Нису то били нимало лаки напори не само за раднике, већ и за малобројне стручњаке, који су били без икаквог искуства у површинском откопавању угља. Долази до одроњавања земљишта у откоп, које се догодило и много искуснијим немачким стручњацима. Недостатак стручњака је очигледан, али недостаје и стручне радне снаге: багер-мајстора, машиновођа, булдожераца... На површинском откопу Нови Костолац запослено је око 600 радника, преузетих из радних бригада које су радиле на обнови порушених градова Србије, посебно из Пожаревца, Шапца као и бригада из Војводине.

*Термoeлeктpанe Мали и
Велики Костолац*

Изградњом термoeлeктpанa „Мали Костолац“ и „Велики Костолац“, консолидацијом стања на површинском копу, костолачке јаме полако западају у сенку великих машина које неумољиво „нападају“ Сопотску греду скидајући јој слој по слој...

Први је затворен рудник Кленовник – нашао се на правцу простирања дневног копа. Од отварања рудника 1883. године, па до 1959. године када је затворен, рудник је произвео 3.304.541 тону угља.

Када је марта 1966. године престала производња угља у руднику Стари Костолац, био је то крај 96-годишњег плодног рада овог рудника. За готово век постојања, у руднику Стари Костолац произведено је 7.703.182 тоне угља.

ВЕЛИКАНИ КОСТОЛАЧКИХ РУДНИКА

Ђорђе Вајферт, Фрањо Шистек и Драгутин Тодић

Све оно што се раније дешавало на овом простору, појавом Ђорђа Вајферта, као власника рудника, добија нови идентитет. Западна струјања разносила су семе новог. Зрно индустријске револуције овде је почело да нице.

То зрно довело је до почетка модерног доба. Модерно доба, у свету већ дефинисано у првој половини 19 века, обележено је индустријском културом, на чије смо прве облике овде морали још дуго да чекамо.

Богати власници првих индустријских постројења, који су рођени у крајевима у којима је индустрија хуктала, носиоци су и нових погледа на свет и нове културе коју ће ширити по нашем простору.

*Народно позориште у Београду
- место нових културних дешавања
некада и сада*

Ђорђе Вајферт

За Ђорђа Вајферта у Београду се причало да је „пореклом Немац, а душом Србин“. Ипак, невероватно звучи да је једва добио српско држављанство.

Како није имао потомство, још за живота Вајферт је делио све што је стекао.

Поклонио је Београдском универзитету изузетно вредну нумизматичку збирку од 1.400 примерака, углавном античког новца; Музеју града Београда оставио је чувену збирку слика и скица старог Београда; у добротворне сврхе поклањао је имања, у Београду је саградио женску болницу, бројне школе, амбуланте, радничке станове. Када би га опоменули да није, како се у оно доба говорило, „чуваран“, одговарао је да „треба давати да би се опет стекло“.

И то је била сва његова животна филозофија. Када је био без новца позајмљивао га је да би га неке поклонио.

Тешко је побројати сва удружења, научна, просветна и хуманитарна, којима је Вајферт био оснивач или добротвор.

Ђорђе Вајферт

„Св. Ђорђе“ – прво окно косяолачких јама

Угљени рудник
Kohlenbergbau

Током 26 година био је гувернер Народне банке, а потом је именован за доживотног гувернера... Због тога се и на савременим новчаницама, данас, налази његов лик. Вајферт је био и велики добротвор и задужбинар, пионир модерног рударства, отац српске индустријализације и банкарства. Данас се Вајфертово име често помиње и међу онима којима је непознат његов допринос Србији, али им је познато пиво „вајферт“, које се и данас производи.

Документ о дуговању
за испоручени угљ

Ђорђе Вајферт је рођен у Панчеву 15. јуна 1850. године. Мајка Ана и отац Игњат били су Немци – католици и грађани Мађарске, која је у то време била у саставу Аустроугарске монархије. Завршио је немачку основну школу и мађарску гимназију у Панчеву, а академију у Будимпешти. Пиварску академију завршио је у Вајенстефану код Минхена, где је специјализирао нове технологије прављења пива. Када се породични посао производње пива развио тако добро, породица је подигла нову пивару у Београду, на Топчидерском брду. Стари Вајферт, Игњат, предао је пивару сину Ђорђу на управљање.

Мада се трудио, Ђорђе Вајферт никад није успео да се ослободи страног акцента у изговору. Одевао се елегантно и важио за веома друштвеног

Вајфертјова пивара у Београду

човека. Политика га није занимала нимало, и одбијао је учлањење у било коју од постојеће три странке.

Како је започело његово опсесивно трагање за рудом – остаће тајна. Можда је то, ипак, била далековидост...

Реклама за пиво (почетак 20. века)

Извесно је да је Вајферт отворио рудник у Костолцу због тога што му је угаљ био потребан за рад парне пиваре у Београду.

Од српске владе тражио је и добио право да истражује рудна налазишта у Србији. Добијањем права која је тражио чешће је био по гудурама Србије него у Београду. Вукао је са собом инжењере и рударе, куповао опрему, подизао рударска насеља и трошио велики новац. Међутим, чега год се дотакао – све је пропадало. Уследило је банкротство: једно, друго, треће... Београдска чаршија почела је да бруји, брука је пукла: пропао је Вајферт! Злобни савременици често су говорили да је „зрео за самоубиство“.

Али, чим би се прибрао, са меницама у рукама, зајмио је новац од банака. А зна се: дугове је враћало

пиво. За истраживање Борског рудника, најчувенијег налазишта бакарне руде у Европи, Ђорђе Вајферт је позајмио новац. Године 1903. постао је и његов први власник.

Ђорђе Вајферт је умро 1937. године у Београду, где је и сахрањен.

Фрања Шистек

Рудник Костолац и други отворени рудници, на самом почетку рада, таворили су толико да се готово постављао питање смисла њиховог рада. Костолачки рудник је имао великих проблема око уређења ревира. Техничка решења у руднику била су лоша. Окна су била стрма, што је отежавало извлачење угља и људима и коњима.

Увидевши многе недостатке за добар рад рудника, већ знаменити индустријалац Вајферт позвао је провереног рударског стручњака, инжењера Фрању Шистека. Шистек је дошао у Костолац из родног Плзена у Чешкој.

Фрања Шистек је од 1883. године први управитељ костолачког рудника. За четири године успео је да организује производњу тако добро да је Вајферт већ 1885. године затражио од министра народне привреде проширење повластице на нових 10 рударских поља. Након спајања са постојећим пољима назвао их је Нови Костолац. Овако уређен угљенокоп добио је најласкавије оцене од свих рударских предузећа у Србији. Такво стање рудника одржаће се, из године у годину током неколико наредних деценија.

Шистек се бавио и истраживањем и отварањем рудника широм Србије, заједно са Ђорђем Вајфертом у чијој је служби и био ангажован. Истражио је и отворио рудник Бор. Вајферт га је и ту поставио за првог директора.

Умро је од срчане капи 1907. године, на другом хоризонту борског рудника, док је надгледао радове.

Фрања Шистек

Драгутин В. Тодић

Драгутин В. Тодић био је први Србин из Србије који је, после полагања испита пред државном комисијом 1904. године, постао капетан и заповедник брода. Превозећи својим бродовима и шлеповима угаљ из угљеног рудокопа Костолац, заволео је село Костолац као своје родно место, а уз то је стекао и очувао поверење једног од најбогатијег и најсолиднијег пословног пријатеља, уваженог индустријалца господина Ђорђа Вајферта. Касније је постао акционар „Рудника Костолац – Ђорђе Вајферт АД“ и имао је знатан број акција. Био је члан управног одбора рудника, као и почасни грађанин општине костолачке.

Из пристаништа на шпицу Сопотске греде полазили су Тодићеви бродови у снабдевање угљем свих оних којима је био потребан. И данас се може прочитати натпис на табели где су евидентирана пристаништа на Дунаву: „Пристаниште Тодићевац, 1.093 km од Сулине“.

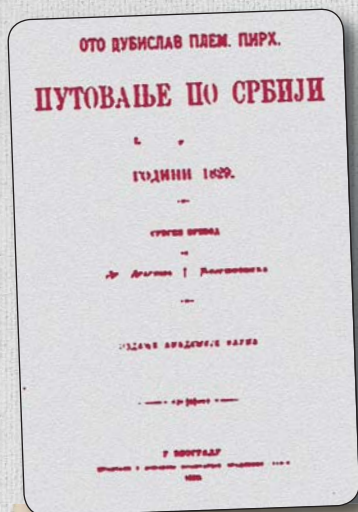
*Драгућин В. Тодић са суйрујом
Лейосавом*

*Сидро са два чекића
– заштитни знак
бродовласника Д. Тодића
(дејтаљ са зида виле
„Лейосава“
појинуће 1925. године)*

БЕЛЕШКЕ КОЈИМА СВИ ВЕРУЈУ

Костолац постаје интересантан за путописце

Наслов путописа по Србији
(Ото фон Пирх)

Опис Костолца и других села у околини најбоље је дао често цитирани путописац, пруски гардијски официр Ото фон Пирх: „Села су на том вису скуп раштрканих колиба, најсиротнијег изгледа. Куће су ограђене оградом која наличи на палисаде. Једна колиба, обично без димњака, служи за становање, друга за стоку; поред тога стоје велики као корпа плетени магацини, на дрвеним подупирачима и гредама где се чува храна да не пропадне од влаге. Највећи је магацин одређен за кукуруз... Колибе сељачке имају само мале отворе који се зими запуше... То је гомила неправилно разбацаних земуница, сламом покривених, већином без димњака, са ниским вратима и малим отворима, уместо прозора. Поједине куће леже, свака за се ограђена високим, шиљастим комађем дрвета, неком врстом палисада.“

После стицања независности и одласка Турака, у Костолцу је забележен нагли пораст становништва. То је била последица миграције и природног прираштаја. Од 1820. године, када је имао 37 домова, већ 1844. године у Костолцу је било 80 домова са 436 становника.

Изглед првих кућа после
стицања независности
(из бележака Ф. Каница)

Испитујући античке остатке Костолаца, путописац и археолог Феликс Филип Каниц забележио је о угљенокопу следеће: „Пре него што се растанем са Виминацијумом, сетићу се господина Франца Шистека из Плзена, руководиоца Вајфертовог угљенокопа у Костоцу, који је настојао

*Изглед радничке колоније
са зградом за ујравника*

да од власника околних земљишта спасе за науку античке налазе. Он се неуморно старао и за добро својих радника. Цео естаблишмент прави добар утисак. Око више постављене зграде за администрацију ређају се на самој обали Дунава 10 других зграда за рударе, тесаче, депо угља... Овде постоји сопствена касапница и магацин животних намирница, из којих су се по цени коштања снабдевали 1891. године запослени чиновници, 44 радника, 34 жене и 58 деце. Копач зарађује дневно 4–8 динара, надничар 2–3 динара. Први, већином из Аустроугарске, показали су се одлично. Био сам у јама и видео да је подграда за пример.“

ПРВА РУДАРСКА КОЛОНИЈА У СРБИЈИ

На овом подручју настаје нови живот

*Изглед колоније
десно од уйравне зграде*

У српским рудницима радили су углавном радници из околних села. Недостајала су им стручност и искуство, а заосталост и неписменост утицали су на њихову општу свест. Стога је српско село било неограничен извор јефтине радне снаге.

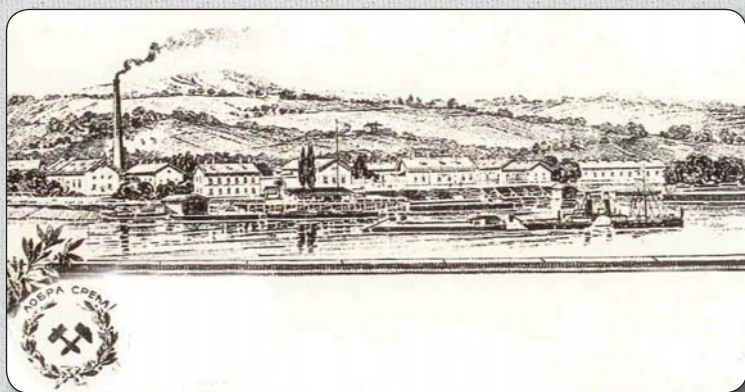
Индустријских центара у Србији тог времена, изузев рудника, заправо није ни било. Они су тек почели да се стварају. Њиховим растом ницаи су и пролетеријат и раднички синдикални покрет.

Експлоатација рудара огледала се кроз веома ниске наднице. Радни дан је трајао и дуже од 12 часова. Радило се по најтежим могућим условима. Није било никакве механизације. Једина разлика од робовског рада, који је много векова раније владао у рудницима, и тадашњег била је у томе што су осим чекића и длета рудари могли да користе и експлозив. Све остало било је потпуно исто као у давним временима.

Рударима рудника Костолац зарада је исплаћивана двапут месечно. Радно време је било десеточасовно. Радило се акордом. Висину зараде одређивао је пословођа, који је увек имао преглед зараде запослених радника. Према извештајима Рударског одељења:

*„сваки ожењен и сјални радник има на руднику
десилашан сјан, а поред шоја још ојрев и парче земље у
величини од 1.300 m²“.*

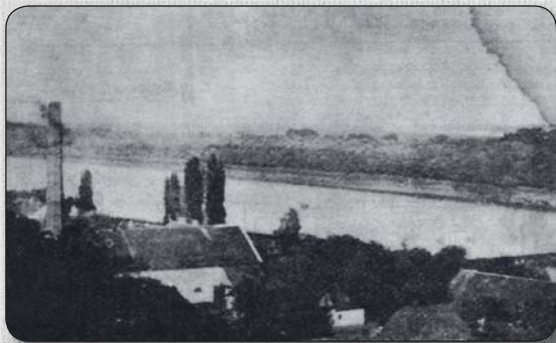
Временом је интересовање за рад у Костолцу почело да расте, посебно код рудара из земаља у којима се рударство већ одавно размахало. Рудари, људи који су са собом носили све што су имали, лако су мењали места тражећи бољу зараду.

Панорама костолачкој мајдана

Тако се, поред локалног становништва, као радна снага у руднику појављују и рудари из крајева Европе који су већ имали искуства у тим пословима. Власник рудника започео је изградњу колоније за смештај рудара. Село Костолац добило је невелики, али веома специфичан и значајан део насеља. Била је то је потпуно нова урбанистичка целина која се по својој форми умногоме разликује од агломерације села. Иако су ове две насеобине настале у различито време и под различитим условима, оне су представљале јединствену целину.

Овде, поред Дунава и око рудника, настало је индустријско гнездо са новим садржајем. Саграђен је „Ђурин млин“, започела је производња цигле за нове стамбене објекте и за продају, подигнута је фабрика стакла, која ја радила до почетка Првог светског рата... У овим предузећима запослење је налазио већи део житеља Костолаца и стручњака који су у то време долазили у Костолац. Тако се и повећавао број становника. Године 1883. Костолац је имао 138 домова, а 1887 – 212 и 1.260 становника.

*На грујој стирани
је Аустроугарска
монархија*

На стотинак метара од улаза у јаму, односно на самом прилазу селу Костолац, на раскрченом терену, линеарно је било подигнуто, како пише Феликс Каниц, „десет приземних зграда у којима је био обезбеђен смештај за рударе и друге раднике“. Већ од 1891. године ту је подигнуто неколико магацина животних намирница и мањих продавница друге робе. То је умногоме изменило визуре овог простора на коме је настала прва рударска колонија у Србији. Први станари колоније били су рудари досељени највише из Чешке и Баната. У колонији су подигнуте приватне зграде, кафана, зграда управе рудника, пристанишни моло од тесане грађе по коме се пружао колосек за директан утовар угља у бродове; складишта угља, пристаниште... Насеље је имало и своју месару и продавницу животних намирница.

Колонија добија прву школу

Прву школу у Костолцу отворио је 1878. године Славибор Бројер, необично занимљива личност. Рођен је у Чешкој 1837. године, а после завршене пољопривредне школе „усвојио је идеје филантропа и посветио се васпитавању омладине“, како пише професор Љубомир Савић. По узору на школу у Матреју, основао је „Завод за васпитање запуштене младежи“. Школа је била устројена по моделу „омладинских земљорадничких колонија са једноставним породичним животом, вегетијанском исхраном и верском толеранцијом“. Године 1877. Бројер је напустио Чешку и са својом колонијом васпитаника преселио се у Србију и настанио у Костолцу. Ту је 1878. године отворио приватни завод за васпитање запуштене младежи. У Костолцу је остао пуне четири године, све до 1881, када је због финансијских неприлика у вези са вођењем школе морао да пређе у Лесковац. После пропасти завода, Бројер је отишао у манастир Хиландар, прихватио православну вероисповест и узео монашко име Сава.

Слика за крај школске године

Одласком Славибора Бројера престаје са радом и „његова“ школа. Рудари, углавном нешколовани, знали су да ако нема цркве (а није је било), једино школа може да буде место окупљања за њих и њихову децу.

Подаци о оснивању прве основне школе у руднику Костолац, на колонији, потичу из 1885. године. Поменимо да је у селу Костолац четвороразредна основна школа почела да ради тек десет година касније, тј. 1895. Прва генерација ове школе имала је пет или шест ученика мушкараца. Право уписа имала су деца са навршених десет година, али било је међу њима и старијих од 12 година.

У годинама између два светска рата обновљен је рад у две основне школе – у Старом Костолцу – рударској колонији и у селу Костолцу.

Године 1907. основана је радничка читаоница са библиотеком у којој су се налазиле књиге Доситеја Обрадовића, Вука Караџића и пуно верских издања.

*Школско звоно – честит дар
Ђ. Вајферџа школама у Србији*

Робноновчана размена у Србији добија замањ

Велика њијаца у Београду (1901)
– данас Сјуденџски њрџ

У време добијања аутономног статуса, робна размена у Србији била је ограничена на пијаце и „панађуре“, тј. вашаре. Отварање сталних пијаца и сеоских дућана почело је у другој половини 19. века. Законом о панађурима из 1839. године, сваком од 17 округа одобрен је по један панађур годишње, како би сваки Србин лакше покрио своје потребе у одређеном времену, као и повољније продао своје ствари. Од тада је на панађурима могла да се купује занатска и пољопривредна роба. На критику занатских еснафских организација поводом повећања броја нелегалних панађура, где се могла набавити јефтина страна роба и производи сеоских кућних заната, власти су реаговале 1859. године забраном продаје стране робе на панађурима. Услед тога, понуда на њима сведена је на пољопривредне производе, а продаја занатске робе на селу је потпуно онемогућена.

Законом о панађурима из 1865. године започет је краткотрајни либерални процес – понуда робе је проширена на страна и занатска добра. А од 1884. године могла се продавати само роба произведена у Србији.

Почетком 20. века продаја занатске робе на панађурима је забрањена, а дозвољена је била продаја пољопривредних производа, стоке и сточних производа. Недељни пазарни дани, по закону, одржавани су у градовима и варошима.

Продавнице колонијалне робе које су отворене нису биле довољне, односно у њима се није могло набавити све оно што је било потребно за исхрану становника колоније. Да би решили те проблеме, рудари су се средином 1911. године обратили управи рудника, с молбом да им дозволе да у близини изграде мале торове у којима би „држали ситне животиње“. Управа рудника одбила је ову молбу с образложењем да би „то ружило рудник и колонију и привлачило штакоре и инсекте“, али је обећала да ће „једном недељно обезбедити двоја кола која ће одвозити житеље колоније у пазар у оближња села. Кола су морала да имају платнени кров и клупе, а за собом да вуку каре у које би могли да товаре купљену живину и стоку“.

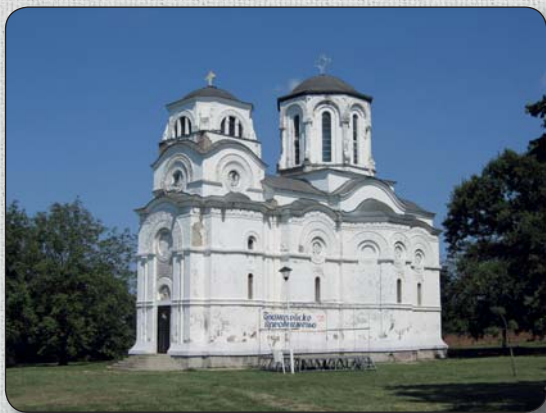

Повраћак са вашара

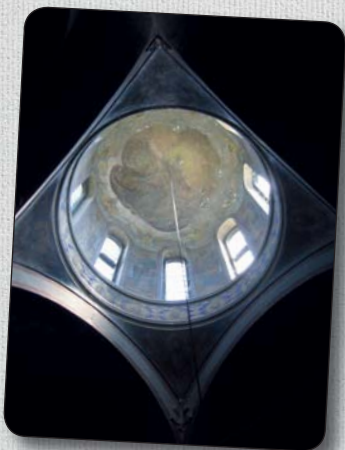
Црква изнад мајдана

Рудник и живот који је с њим у вези, не чини само јама... На брегу, изнад окна, подигнута је такозвана Тодићева црква. То је задужбина бродарског капетана и бродовласника из Београда Драгутина В. Тодића и његове жене Лепосаве. Црква је посвећена светом великомученику Георгију. У њој се налазе три иконе, које је урадио чувени сликар Урош Предић, Тодићев

пријатеља. Сачуване су до данашњих дана. Црква поседује златни крст и свето јеванђеље, које је дар Тодићевог кума, краља Александра Првог Карађорђевића.

Тодићева црква посвећена великомученику Георгију

Рудари стварају нов начин живљења

Упоредо са ницањем стамбене колоније у непосредној близини тек отвореног рудника, последњих деценија прошлог века, осетио се културни утицајridoшљих рудара на староседеоце, становнике села Стари Костолац. То се, пре свега, запазило у начину одржавања стана – куће, у одевању, а посебно у организовању слободног времена. Рудари дошљаци пристизали су из средина које су биле део развијеног света са Запада. Били су то махом рудари из Словеније. Истовремено, у руднику се запошљава и један број сиромашних земљорадника. То представља почетак зближавања досељеника и староседелаца, и у исти мах мешање културних утицаја. Стварају се нова пријатељства, почињу посеђивања по кућама, стварају се родбинске везе.

Пријатељства су се учвршћивала на онај једноставан начин, који сигурно даје праве резултате, а то је уз музику. Музика никада није, ни раније ни касније, имала другу улогу осим улоге зближавања.

Сви који су се доселили, дошли... донели су своје навике и обичаје. Они су се постепено стапали и стварали хомогену целину. То је карактеристика свих рударских места, па и Костолаца.

Свако дружење имало је свечарски карактер

Првобитни јаз и неповерење све више су се сужавали, а присност је постајала све већа. Младићи са Мајдана звали су своје вршњаке из села да слушају како они недељом свирају на инструментима, неувобичајеним у овом крају. У селу се у то време знало само за дугметару, цигански бас и виолину, а нови рудари свирали су најчешће на тамбурама. Јавља се и интересовање за свирање, нарочито после формирања

првог тамбурашког оркестра, састављеног од рудара копача. Развијала се нова заједница, а склапањем бракова рудара дошљака са девојкама из околних села – она се и ширила.

Нарушава се живот у Костолцу

Непосредно пред Други светски рат и у Костолцу се осетио утицај фашистичке „пете колоне“. Неки рудари, пореклом Немци, заједно са делом чиновништва из дирекције рудника, формирали су посебно привилеговано културно-уметничко друштво тзв. Културбунд. Овом друштву могли су приступити само они који су прихватили фашистичку „пету колону“. Био је то део плана окупатора који је припремао свој долазак и на овај простор. Тиме је требало да се помогне код успостављања власти и организовања експлоатације са што мање почетних тешкоћа.

Почетком 1942. године простор између Костолца и Кленовника био је претворен у огромно радилиште. Ту су биле подигнуте бараке за осуђенике на принудном раду и монтажни станови за окупаторску војску. Дошле су и радне групе такозване организације Тот. То је била посебна нацистичка институција која је изводила грађевинске радове на свим објектима војног и привредног карактера. Носили су униформе жуте боје, живели полувојничким животом и углавном били састављени од профашистичких групација из окупираних земаља Европе. Радили су под руководством Немаца, а подизали су грађевинске објекте од такозваног Атлантског бедема до термоелектране у Костолцу. Нашли су се ту и стручњаци немачке фирме „Поленски–Целнер“ који су монтирали прве багере за отварање дневног копа.

*Почетак радова на коју – њог
контиролом војних окупацационих власици*

*Железничка љарна вуча
– носилац љрадње коља*

Простор око кога ће се касније развити рударски град Костолац

Огромна концентрација радне снаге извршена је ради остваривања немачке привредне експлоатације овог подручја: отварање дневног копа, подизање термоелектране која би снабдевала Борски рудник електричном енергијом и изградња далековода Костолац–Бор. Ради тога било је потребно да се обезбеди боља комуникација између Пожаревца и Костолаца. Један крак железничке пруге продужен је до Дунава.

После интензивног настојања окупатора да се што потпуније остваре планови економске експлоатације рејона Костолаца, цело насеље је готово сасвим променило изглед. На северозападној страни брежуљка Вратница, под којим су у пролеће 1942. године изграђени железничка пруга и нови друм, никло је читаво насеље од барака. Названо је Нови Костолац, за разлику од Старог Костолаца, првобитног рударског насеља, и села Костолаца.

У близини будуће електране налазила се импровизирана железничка станица. Уз њу су биле и радионице за поправку локомотива и вагона, а мало

*Преграђивање Дунавца
јаловином са која*

*Насеље барака уз сами
дневни коп*

даље, на самом Дунавцу – баракe са припадницима Националне службе. Уз само насеље од барака почињао је дневни коп, изнад којег су изграђена четири бункера. Они су доминирали и долином Млаве и целим рејоном Новог Костолаца.

Септембра 1943. године почиње са радом први дневни коп (Tagesbau) на Балкану.

*Почетак градње водоујврга за
приспанишће на главном току Дунава*

У обимним припремним радовима уклоњене су огромне количине земљане масе, а затим наношене на одређена места. Временом су се на тим местима оформили сасвим нови облици топографске површине, својствени пространим угљеним басенима какав је средишни део костолачког Подунавља.

Ове новонастале форме антропогене геоморфологије промениле су изглед просто-

рних јединица, не само у физичком смислу, него (касније спроведеном рекултивацијом) и у декоративном микросмислу, а донекле и у смислу мезоклиматских карактеристика овог подручја.

Јаловина са повлатног (горњег) слоја коришћена је за „уређење“ ширег простора на коме је планирана изградња низа постројења. Засипано је мочварно обално подручје Дунавца и на њему је требало брзо да никне индустријски комплекс: тополивнице бакра, термоелектране и највећа речна лука у Европи. Јаловином је на две локације преграђен Дунавац, којим се пружала вековна граница Србије са Аустроугарском, који је био плован у време отварања рудника. Већ од средине 1943. године преко насипних брана пружале су се путне трасе. Приступи насипним бранама били су добро контролисани јаким бункерским утврђењима.

Упоредо са радовима на отварању дневног откопа, истим интензитетом радило се и на подизању термоелектране. Ископан је канал који је повезивао главни ток Дунава са средњим делом Дунавца како би се обезбедила уредна снабдевеност електране водом. Увелико се подизала грађевина главног погонског објекта за коју је опрема допремана Дунавом.

ОД РУДАРСКЕ КОЛОНИЈЕ ДО РУДАРСКОГ ГРАДА

Почетак градње савременог Костоца после Другог светског рата

По завршетку Другог светског рата, када је започела изградња Новог Костоца, постојале су две колоније. Прва је – колонија рудника Костолац, а друга је формирана око дневног копа Костолац. Касније, ова колонија ће се развити у градско насеље Костолац.

Око рудника у Старом Костоцу, након завршеног рата, живот је почео да се обнавља. Битну улогу у томе имао је – тамбурашки оркестар. За време државних празника, а посебно уочи прославе Дана Републике, тамбурашки оркестар је редовно, испред улаза у рударско окно, сачекивао рударе који су се враћали са рада и музиком им честитао празник. Ту би се понекад импровизовало весеље, крај самог улаза у јаму. Тако би се сачекивали рудари из све три смене.

У руднику је као транспортно средство задржана коњска вуча, којом су вагонети превожени кроз јаму, од њеног почетка до краја. То је један од куриозитета овог рудника. Чудно вековно пријатељство човека и коња у још чуднијем простору потпуно је избрисано изласком и коња и

*Иако су радили у тежким условима
елан рудара није недостижао*

*Коњ је био одан коњолачким
рударима од почетка до краја*

човека на светло дана. У јами, човек и коњ имали су ослонац један у другом. Често је човек подметао леђа да замени коња. Никада на леђима коњу. А коњ је поштовао правила, чији је заједнички циљ био, да извуку из јаме оно што је накопано, па опет назад. Сваким повратком назад знали су да су направили корак напред.

Метода откопавања у овом руднику промењена је тек две године пред затварање рудника. Тада је започета метода широког чела са зарушавањем кровине и кровног угља.

Послератним планирањем развоја привреде, а на основу ранијих истраживања и нових пројектовања, било је предвиђено да 1956. године буде отворено ново окно, рудник Ђириковац.

За разлику од старих јама, Костолца и Кленовника, у којима је коришћена технологија стара готово читав век, у руднику Ђириковац било је предвиђено да се уведе најновија технологија за јамску експлоатацију угља. По завршетку обимних припремних радова рудник је почео са редовном производњом 1959. године.

*Посејна група Тиша
- велики подстицај
костолоачким рударима*

Међутим, на самом почетку, запослени су били суочени са великим тешкоћама у раду и производњи. Зато су често мењане методе откопавања, и то уз промену механизације. Најпре се почело са методом „бразда“, што се показало као лоше решење, затим се прешло на неку врсту широког челног откопавања.

Ни ова метода није дала очекиване резултате, јер је започета без потребне припреме људи и опреме. Необјашњиво, често мењање начина рада устаљено је донекле увођењем такозване Велењске широкочелне методе.

Са оваквим откопавањем започело се 1961. године. С обзиром на то да је ова метода била веома слична методи по којој је откопан угаљ у Велењу, а по којој је и добила име, више група радника, инжењера и техничара упућено је у Велење како би се боље упознали са начином рада оваквом методом. Направљен је и спроведен програм за обуку свих запослених.

Како су се назирали бољи резултати овим начином рада, убрзо је припремљено и оформљено још једно широко чело. Тако је производња најпре устаљена, а затим и вишеструко увећана.

Нейпосредно одлучивање радника

Као птице селице, рудари се селе на југ...

*Панорама Костољца са
термоелектраном у време
преселанка јамске експлоатације*

Рудник Ђириковац, најјужнији на Сопотској греди, био је последња оаза – прихватилиште за рударе Кленовника и Старог Костољца. У истом периоду када је оформљен овај рудник, планирано је затварање наших најстаријих јама. Неки рудари су отишли у пензију, остали су добили радна места у Ђириковцу.

Нови рудник добио је улогу да последњи окупи рударе Костољца, пред њихово коначно опраштање од јама 1973. године.

Од тада рудари више не улазе у јаму.

*У овакве зграде преселили су се
рудари прве колоније*

Њиховим изласком из јаме рудника Ђириковац, завршено је једновековно подземно копање угља у Костољачком угљеном басену.

Затварањем јама у Старом Костољцу јењава живот у колонији. Већина рудара који су прешли у Ђириковц добила је станове у Костољцу, који је већ попримио све садржаје градског насеља у пуном смислу.

У колонији су остали да живе пензионисани рудари. Понекад, углавном за Дан рудара, када се побуди сећање на почетак копања угља, они испричају понеку причу из живота рудара колоније у Старом Костолцу.

У колонији су остали да живе рудари док су живи...

Дух живота колоније одавно се измакао и лебди над простором који смо препустили... коме?

Данас у Костолцу нема јама, нема ни рудара из јама, али има синова рудара, унука... Ту су они које су рудари костолачких јама хранили. Сви они одрасли су на хлебу од девет кора. То не би смели да забораве.

*Снеј је увек био довољан за децију
радосћ (у њозадни „Касина“, први
ресџоран у Новом Косџолцу)*

Ако је стављен печат на Костолачке јаме, наша обавеза је да сачувамо све што смо споменули и још пуно тога.

Заборав брише будућност. То не смемо да дозволимо.

Од почетка откопавања угља 1870. године до 1969. године, костолачке јаме произвеле су 14.387.827 тона угља лигнита, и то у рудницама:

Стари Костолац	7.703.182 тоне
Кленовник	3.304.541 тону
Ђириковац	3.380.104 тоне

КРАЈ ПРВЕ СМЕНЕ

Време је за прву смену. Његову.
Треба да крене.
Тако је увек полазио. Као сада.
Био је строг. У очи га никад нисам гледао.
Увек када би одлазио, окренуо би се.
Још једном. Па, понекад поново.
Да нас погледа. Строго.
Поглед после кога треба све да буде у реду.
Док се не врати.
Ако се врати.
Да ли је тај поглед уопште био строг?
Откуд страх од тог погледа?
Нисам смео у очи да га гледам, а зеницу сам му увек видео.
Као да она није у оку.
Са зеленим, или понекад ми се чинило плавим очима,
стално сам био везан једним трачком са тачком,
као са црним окном јаме, у коју је сваки дан улазио.
Које сам се ја страшно бојао.
Био је то страх од оног дела ока којим се гледа, којим се свет види.
Део ока у коме се све види.

Боја очију може бити и оваква и онаква.
Зеница је увек црна, као јама дубока.
У тој тачки, наши ликови су уклесани као на мермерној плочи.
Ту нам је било једино огледало које је давало праву, не извртнуту слику.
Иза наших ликова, далеко, као у последњем кругу мете, пламен.
Попут пламичка на брениру карбидне лампе, коме је једна кап воде
довољна да га распламса, да га издужи и продужи, држи у жижи.
Једино место где вода разбуктава а не гаси ватру.
Са сваком капи тај пламен се узнемири, скочи, извије се, залелуја,
па се опет смири.
Бди.

Када пође, често сам мало сачекао, па одлазио за њим.
До пред јаму.
Гледао у њу, доле, ослушкивао, улазио, па бежао и враћао се.
Као да неког задиркујем, изазивам.
У ствари, хтео сам само да будем близу.
Да га видим када га нема, када се не види.
А да ме не види.
Као што сам га из прикрајка често гледао,
крајем ока онако крупног и снажног.
Сигурног.
Најсигурнијег.

Сада, доле у спиралној дупљи јаме,
у бездану без дана
у тамном оку дна,
био је само један у роју пламичака са бренира карбидних лампи.
Био је само један од свитаца који светле само до свитања,
чија је снага била све тања.

Напољу се ноћ већ навалила, легла.
И звезде су се спустиле, полегле.
Пришле нам.

Дошло је до смене.
Време је да дође друга смена.
Ако дође.

Јама више нема.
Побегли пламичци тумарају негде помешани са звездама.
Ту су негде. Само што нису.
А јесу.

Буди ме љути мирис влажног угља.
Загледам се.
У дну зенице једва назирем светлост, као са бренера карбидне лампе.
Видим, угасиће се. Нестати неће.
Тај мирис удара. Очи ми засузише.
Једна кап је довољна да се пламен умије, пробуди, букне.
Бришем очи.
Видим. Он је.
Спустио сам поглед.

Мајовски Вучејић, 2002. године

ПОГОВОР

Угљенокопи у Србији немају архиве. Уколико је нешто материјала и сачувано, он је разбацан и несрећен. Архиве су углавном пропале за време ратова. Неки угљенокопи никада их нису ни имали – власницима је била важнија зарада. Познато је и да су подаци о производњи у мањим угљенокопима, иако брижљиво чувани, понекад и уништавани да би опорезивање било мање. Небригом су упропашћене и неке архиве после Другог светског рата.

Најзначајнија архива о рудокопима и угљенокопима у Србији уништена је за време Другог светског рата, 1942. или 1943. године, када је по налогу тадашњег министра народне привреде у окупираној Србији, избачена из зграде Министарства шума и рудника и дата на прераду као стара хартија. Тамо су се налазили подаци о раду угљенокопа и рудника од половине 19. века до избијања Другог светског рата.

Ипак, за израду ове публикације довољна су била документа Архива Србије, Архива Југославије и Историјског архива Пожаревца, библиотеке САНУ, као и документација листа Глас произвођача.

Београд, октобар 2010.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

Ото фон Пирх

„Путовање по Србији“, Београд (1829)

Феликс Каниц

„Србија. Историјско етнографска истраживања од 1858 – 1868“, Лајпциг (1868)

Јован Цвијић

„Балканско полуострво и јужнословенске земље“, Београд (1966)

Мари Жанин Талић

„Социјална историја Србије 1815 – 1941“, Београд (2004)

Никола Вучо

„Развој индустрије у Србији у 19. веку“, Београд (1981)

Никола Вучо

„Привредна историја Србије“, Београд (1955)

Хофман Феликс

„Извештај о рударским истраживањима по пожаревачком округу“, Београд (1892)

Група аутора

„Сто година рудника Костолац“, Пожаревац (1970)

Иван Поповић, Мајовски Вучетић

Новије географске промене у региону костолачког подунавља – прилог регионалном упознавању преображаја Србије, Крагујевац (1996)

Симић В.

„Развој угљенокопа и угљарске праксе у Србији“
Посебна издања САНУ, Београд (1958)

ИЗВОРИ

Историјски архив Пожаревац

Документација листа „Глас произвођача“, Костолац

Архив Србије, Београд

Историјски институт САНУ, Београд

Народна библиотека Србије, Београд

ФОТОГРАФИЈЕ

Фото документација ЈП ЕПС

Документација „Глас произвођача“

Милорад Дрча

Светлана Петровић

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	2
ГЕОГРАФСКЕ ОСОБЕНОСТИ ПОДРУЧЈА КОСТОЛЦА.....	4
ОД ДАВНИНА ЗНАЧАЈАН ПРОСТОР.....	5
КНЕЖЕВИНА СРБИЈА УОЧИ ПОЈАВЕ ПРВОГ РУДАРЕЊА.....	8
КОСТОЛАЧКИ УГЉЕНИ РУДНИК.....	11
ОСТАЛЕ ЈАМЕ КОСТОЛАЧКОГ МАЈДАНА.....	22
ВЕЛИКАНИ КОСТОЛАЧКИХ РУДНИКА.....	30
БЕЛЕШКЕ КОЈИМА СВИ ВЕРУЈУ.....	36
ПРВА РУДАРСКА КОЛОНИЈА У СРБИЈИ.....	38
ОД РУДАРСКЕ КОЛОНИЈЕ ДО РУДАРСКОГ ГРАДА.....	50
КРАЈ ПРВЕ СМЕНЕ.....	56
ПОГОВОР.....	60

„Јаме костолачког мајдана”

Мајовски Вучетић (1950)

Издавач

ЈП „ЕЛЕКТРОПРИВРЕДА СРБИЈЕ”, Београд

Сектор за односе с јавношћу

За издавача

Драгомир Марковић

генерални директор ЈП ЕПС

Илустрације

Мајовски Вучетић

Дизајн и графичко уређење

Светлана Петровић

Штампарија

Стојков, Нови Сад

Тираж

1000 примерака

Београд, 2010. година

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

622(497.11)“1870/2010”

ВУЧЕТИЋ, Мајовски, 1950-

Јаме костолачког мајдана : из историје
српских угљенокопа / [Мајовски Вучетић ;
илустрације Мајовски Вучетић ; фотографије
Милорад Дрча, Светлана Петровић]. - Београд :
Електропривреда Србије, 2010 (Нови Сад :
Стојков). - 64 стр. : илустр. ; 22 cm. -
(Библиотека ЕПС-а Документи. Едиција
Стари рудници угља ; 3)

Податак о аутору преузет из колофона. - Тираж
1.000. - Библиографија: стр. 61.

ISBN 978-86-7302-026-6

а) Рударство - Костолац - 1870-2010
COBISS.SR-ID 178374156

Ansicht auf das Kohlenwerk
von der römischen Festung

